

РОЗДІЛ 1

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

УДК 330.34:331.522.4

Шедяков В. Є.

кандидат економічних наук, доктор соціологічних наук,
незалежний дослідник (м. Київ)

ЛЮДСЬКИЙ ЧИННИК ТРАНСФОРМАЦІЙНОГО ПЕРІОДУ: ЗМІНИ СУТНОСТІ ТА ФОРМ

Людський фактор економічного життя суспільства розглядається в контексті глобальних, регіональних і національних економічних динамік. З точки зору особливостей перехідного періоду вивчаються трансформації сутності та форм людського фактора. У цьому контексті аналізується зв'язок змін у виробничих відносинах постіндустріального типу і вимоги до ефективного управління в різних секторах економіки.
Ключові слова: людський фактор, людський капітал, виробничі відносини, управління.

Постановка проблеми. Актуальність обраної теми пов'язана з необхідністю підвищення якості реалізації та розвитку людського чинника економічного життя суспільства (отже, підсистем праці, управління та господарювання) для забезпечення сталого росту на макро- та мікрорівнях. Як констатує Р. Грінберг, «...головна вимога нинішнього дня – припинити руйнацію людського потенціалу і створити умови для його відродження та всебічного розвитку, маючи на увазі кваліфікаційно-освітні характеристики людини, її культурний рівень, реальний доступ до ефективної охорони здоров'я та достойного соціального забезпечення» [1, с. 33].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Кардинальні трансформації сьогодення змінюють наголоси в суспільному житті, виробничій сфері й ефективних організаційно-управлінських відносинах. Значення саме людського чинника економічного життя суспільства (людського капіталу) в цьому контексті плідно вивчали В. Автономов, Л. Алімова, Г. Ареф'єва, Г. Батіщев, Ю. Балашов, В. Близнюк, Л. Бородіна, Буєва, О. Бузгалін, К. Варзарь, Н. Верхоглядова, О. Веренікін, О. Вюст, О. Грішнова, В. Дикань, О. Дігіліна, Р. Доров, С. і В. Єгоров, В. Єшина, О. Захарова, Н. Злобін, І. Іллінський, В. Іноземцев, Р. Капелюшніков, Л. Козарезенко, А. Колганов, Є. Крихтін, Л. Лагута, І. Левіна, Е. Лібанова, В. Логвиненко, К. Маркарян, В. Марцинкевич, Л. Мельнік, Д. Мещеряков, Л. Нагорна, В. Никифорова, О. Носик, К. Носкова, Р. Нуреев, Т. Панасенкова, В. Панішев, В. Радаєв, Є Режабек, Н. Рімашевська, Н. Ротань, Е. Рудик, О. Смолін, І. Соболева, Н. Ушенко, І. Щербина, П. Янкевич, а також А. Агг, Г. Беккер, В. Грейдер, Е. Денісон, Д. Лукач, К. Маркс, Ф. Махлуп, І. Месзарос, Б. Оллман, М. Паренті, А. Пігу, Дж. Ролз, Дж. Сіммонс, А. Сміт, Т. Шульц та ін.

Важливе значення для дослідження можливості оптимізації розвитку та використання людського чинника соціально-політичного прогресу мають також праці К. Поппера, Л. фон Мізеса та Ф. А. фон Хайека, які гранично чітко сформулювали проблему меж ефективного соціального управління та запропонували можливі варіанти її вирішення, застерігали від небезпеки раціоналізму, утилітаризму та сциентизму в інтерпретації громадського життя. Відомі дослідники (Л. Турроу, А. Боцман) характеризували саме концепцію людського капіталу як «революцію в економічній

думці». Г. Беккер у книзі «Людський капітал: теоретичний та емпіричний аналіз» проаналізував формування людського капіталу шляхом інвестицій у людину у формі витрат на освіту й підготовку робочої сили, на охорону здоров'я, міграцію та пошук інформації про ціни та доходи. П. Хейне і Ф. Махлуп пов'язували людський капітал зі знаннями та вміннями, які набуваються людьми завдяки освіті, професійній підготовці або практичному досвіду та дають змогу надати іншим цінні виробничі послуги. Специфіку багатьох характерних рис перехідності теперішнього стану суспільства на перетині сучасних та постсучасних тенденцій виявили Д. Аппрі, З. Бауман, І. Валлерстайн, В. Вельш, Б. Грос, Ф. Гуаттарі, Ж. Дерріда, А. Етціоні, М. Кастельс, Ж.-Ф. Ліотар, М. Манн, Б. Сілверман, П. Фейєрабенд, Ф. Фехер, Дж. Хейдж та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Сьогодні, з одного боку, потрібні творча сила та міць модерну, з іншого – класичні варіанти модерну підірвані. Адекватного інструментарію теоретичного аналізу потребує й суттєва зміна умов трансформації, що характеризує саме пострадянський демократичний транзит. Водночас людство як ціле також знаходиться в ситуації життя на межі, воно нині відчуває справжню пороговість свого існування та розвитку, знань про себе й світ, що змінює місце людини в економічній теорії та практиці [2–5].

Мета статті полягає в аналізі співвідношення рис людського капіталу в умовах глобального переходу до постіндустріальних особливостей структурування та організації економічного життя, вивченні можливостей організаційних ресурсів оптимізації його розвитку та використання в національній моделі рефлексивної модернізації країни.

Виклад основного матеріалу дослідження. Достатність кількісного та якісного вимірів людського потенціалу завжди було обов'язковою передумовою суб'єктності в процесах соціокультурного антропогенезу [6–11]. Втім, розповсюдження домінантного положення капіталізації суспільних відносин торкнулося більшості різноманітних сторін людського життя. Віднині «внутрішні активи людини можливо враховувати в якості капіталу – як потенціал індивідуального самовдосконалення та соціального розвитку» [12, с. 100]. А життя суспільства безпосередньо потребує перетворення потенціалу на чинник розвитку.

Водночас Ж.-Ф. Ліотар, апелюючи до Дж. Хабермаса, підкреслює: «Старий принцип, за яким отримання знання невіддільно від формування (Bildung) розуму та навіть від самої особи, застаріває та виходить з уживання. Таке відношення постачальників і користувачів знання до самого знання прагне і прагнутиме перейняти форму відношення, яке виробники та споживачі товарів мають із цими останніми, тобто вартісну форму (*forme valeur*). Знання проводиться та проводитиметься для того, щоб бути проданим, воно споживається та споживатиметься, щоб знайти вартість у новому продукті, й в обох цих випадках, щоб бути обміненим. Воно перестає бути самоціллю та втрачає свою «споживчу вартість» [13, с. 18, 39]. Отже, у постринковому середовищі трансформується само поняття капіталу (включно й інтелектуального), реалізується обмеженість соціально-економічних відносин приватної власності.

Суспільно значущі результати здійснення аксіологічного і праксеологічного освоєння навколишньої дійсності фіксуються в історичних характеристиках цінностей і вартостей. Практично активне ставлення людини до світу здійснюється за допомогою суспільно історичних форм матеріального і духовного відтворення. Тим самим зростає регулятивний потенціал обміну, його структури та організації. Суб'єктом відтворення є носій цільової функції суспільного процесу, реалізація якої передбачає усвідомлення стану і трендів, перспектив і ризиків, а також наявність матеріально-технічної бази і можливостей прийняття і реалізації рішень. Наростання кризовості наявної системи фінансового імперіалізму, світових грошово-розрахункових механізмів вимагає стратегічної футуродіагностики парадигмального рівня, проведення аналізу, прогнозування та конструювання свого Надпроекту розвитку. Оптимізація ж стратегії подальшого розвитку країни впливає передусім з уявлень про вітчизняний вибір кращої для себе ніші і шляхів забезпечення (у тому числі ресурсами сфери обміну) конкурентоспроможності моделі розвитку в світі постглобалізму.

Додаткові ускладнення та вимоги до процесу постіндустріальних трансформацій пов'язані з умовами пострадянського транзиту та кардинальних змін системоутворюючих відносин, що збільшує ризики зриву в контрмодерн із його рисами та характеристиками (наприклад, деіндустріалізацією, суспільним безладом, культурним зсувом до «нового середньовіччя»). Водночас саме вони перетворюють людський чинник економічного життя на безальтернативний чинник та показник розвитку [14–16].

Отже, зростання уваги до поняття та ролі людського чинника економічного життя у цілому та суспільних трансформацій зокрема стало законним відображенням змін місця людини та якості її діяльності під впливом тенденцій постіндустріальної (тим більше інформаційної) ери, її можливостей та вимог. Технології, що забезпечують пріоритетність розвитку людських якостей та творчого характеру діяльності, висувують на перший план саме питання організації соціокультурного середовища та виробництва знань, а не машин, що впливає на всю динаміку органічної структури капіталу та норми прибутку. Втім, перетворення потенціалу на капітал потребує створення умов для активної реалізації. Соціокультурний контекст трансформацій фіксується загальними цінностями, підходами, символами, уявленнями тощо, які виникають під час вхо-

дження до суспільства (соціалізації). У процесі постсучасних трансформацій розповсюдженою є аналогія творчої діяльності людини у відчужених умовах і капіталу. Втім, «не можна заперечувати і того, що застосування творчих здібностей людини у виробництві має тенденцію зайняти місце капіталу як провідного чинника виробництва, і тому застосування слів «людський капітал» як образний вираз виявляється не випадково – якщо не забувати, що це не капітал у науковому сенсі слова» [17, с. 437].

Людство як ціле входить у період набагато більш радикальних змін, ніж звичні. Біфуркація такого рівня привела колись до породження суспільно-біологічного розвитку. При цьому нині стрімко збільшуються гетерогенність, невизначеність, взаємопроникнення різних фрагментів, рухливість кордонів, кардинально змінюється співвідношення суспільних норм і аномалій. Новий діапазон соціальних ролей кожного посилює вплив культури на сприйняття поліфункціональності в процесі життєдіяльності. Подолання ж «позаморальної» моделі прийняття рішень, зростання антропоцентричних тенденцій радикально збагачують творчий потенціал: людина вмє і знає більше, ніж усвідомлює. Моделі трансформацій, що спираються на «економію на змінному капіталі» і педантичний опис функцій і дій, закономірно втрачають істинність у разі посилення в глобальному масштабі постіндустріальних тенденцій, у наявності складних рух, який одночасно поєднує в собі абсолютно різні моделі, сценарії і процеси, можливості і ризики. Радикальний характер і розмах трансформацій очевидні. Йдеться вже не лише про політичні умови реалізації свободи, а й про значно більш глобальні її перспективи, пов'язані з домінують терпимості і багатокладності. Коли немає стабільної зовнішньої опори у вигляді загальної ідеології, єдиної культури, стереотипної науки, тоді необхідно визнавати право на існування несхожого, особливого та незвичайного.

Людський капітал характеризує виробництво, економіку та суспільство (що відображається на його структурі), має національний, регіональні та глобальні рівні, знаходиться в сталому або перехідному стані [18–21]. До особливостей людського капіталу належать: 1) нерозривний зв'язок з особою носія; 2) тривалість інвестиційного періоду; 3) більший ризик інвестування (порівняно з фізичним капіталом); 4) відмінності в прибутковості інвестицій; 5) наявність громадянських прав і свобод у носія [22, с. 399–400]. Людський капітал добре структурований, причому «до основних фондів (активів) людського капіталу будемо відносити: інтелектуальний капітал (що включає фонди освіти, науки і культури, інноваційний фонд); фонд здоров'я (включає фонд суспільного здоров'я і фонди системи охорони здоров'я); фонд мобільності населення. Як додаткові значущі складники людського капіталу будемо розглядати: фонд підготовки на виробництві (об'єднуючий кваліфікацію, навички та виробничий досвід); мотивацію економічної діяльності; інші активи (у розширеному трактуванні) [22, с. 401–402].

Трансформації соціально-економічних форм тісно пов'язані зі зміною співвідношення процесів індивідуалізації та соціалізації на всіх етапах суспільного відтворення та віддзеркалюють особливості глобальних, регіональних та національних умов. Процеси соціалізації виробництва, розподілу, обміну та споживання сучасного рівня, з одного боку, передбачають широке залучення

інструментарію маркетингу для підтримки власної конкурентоспроможності, що означає виробництво аж ніяк не на невідомий ринок, де тільки і встановлюється загальна вартість предмета або послуги, виявляється обсяг потреби в них. З іншого боку, триває сегментація ринку і посилюється виробництво під споживчі схильності конкретних груп. Тобто соціалізація проявляється не тільки в стандартизації, а й в індивідуалізації відтворювальних процесів. В інформаційну еру існують можливості виробництва не на абстрактний ринок, де в співвідношенні попиту та пропозиції стихійно встановлюється ціна, а на певну групу споживачів за цілком конкретних умов і з заздалегідь прорахованою ціною. При цьому значущим фактором участі суб'єкта господарювання в розвитку суспільного клімату стає трансформація маркетингової стратегії («реалізуй те, що вироблено» – «виробляй те, що потрібно ринку» – «виробляй те, що вимагає ринок, роблячи це краще, ніж конкуренти» – «виробляй те, що вимагають конкретні ринкові сегменти» – «виробляй те, що потрібно конкретному споживачеві») і збільшення діапазону засобів впливу на стан і тенденції зміни споживача, насамперед, неціновими факторами конкуренції (за рахунок брендингу, формування моди тощо). Таким чином, суспільний обмін від форми товарного обміну через трудовий обмін рухається до обміну здібностями з превалюванням творчих сутнісних сил. Підвищення як інтенсивності міжнародних комунікацій, так і ступеня взаємозалежності відбувається за складного переплетення тенденцій до соціалізації та індивідуалізації відтворювальних процесів.

Становлення у світовому масштабі постіндустріального рівня виробничих відносин, поява когнітаріату, безпосередньо пов'язаного з суспільством знань, додатково змінює конфігурацію та значення складових частин комплексу відносин відчуження. Причому навіть позитивні трансформації: 1) здійснюються саме в глобальному масштабі, але необов'язково стають непохитним повсюдним фактом; 2) є тенденцією, а не автоматичною трансформацією; 3) розтягнуті в часі та містять внутрішні суперечності.

Перехід до логіки свободи є одночасно відмовою від єдності будь-якого базису життєдіяльності та розвитку. Отже, нині здійснюються зміни не тільки окремих соціальних інститутів, а й самих моделей життєдіяльності та розвитку, культурного середовища, відносин і структур. Усе активніше заявляє про себе процес змін, які передбачають співіснування, перехрещення і взаєморезонування найрізноманітніших тенденцій структуривання і розвитку, жодна з яких (на відміну від модерну) не може претендувати на те виняткове значення, яке дало б змогу без шкоди для кінцевого результату абстрагуватися від інших. Водночас людство вже само перетворилося на фактор, що можна порівняти за міццю дії зі всією Природою.

У цьому контексті для суспільства недостатнім є аналіз відтворювальних процесів, пов'язаний з абстракціями «змінного капіталу», «сутнісних сил людини» чи «трудового потенціалу»: необхідним стає розвиток і використання найбільш суб'єктивного і вкрай різноманітного творчого потенціалу кожного, його особистісного потенціалу. Причому під впливом капіталізації суспільних відносин домінантною формою цього законмірно стає вигляд «людського капіталу».

Ефективне проведення національних реформ суттєво залежить від постглобальних умов та

суб'єкта трансформацій, що пов'язані, насамперед, із рухом: від економіки простої праці до економіки унікальної творчості, від екзогенного кількісного зростання до ендогенного якісного розвитку, від домінанти матеріального стану до духовно-морального та інтелектуального виміру, від формаційного до неформаційного структуривання, від обміну на основі порівняння товарів до обміну на основі зіставлення здібностей, від дихотомії демократії/автократії до меритократії, від концептуальної відкритості до визнання права на самоцінність і відособленість культурно-цивілізаційних світів, від космополітизму/націоналізму до регіоналізму і стратегічного партнерства, від нав'язування єдності шаблонів глобалізму до постглобальної різноманітності.

Реальне створення умов для гідної участі в економіці знань і тим більше науковий прорив передбачають поширення доступу робітників до інноваційної інформації. Втім, саме нові інформаційні технології як приводять до «стискання» світового простору, так і створюють передумови форсованого розвитку. Свобода та рівноправність інформаційного обміну здатні стати важливим стимулятором соціально-економічних змін та сприяють активізації участі різних груп у виробничому процесі.

Також створений сьогодні людством **рівень матеріально-технічної бази** вже не тільки надає можливість, але й потребує пріоритетного розвитку людського чинника виробництва, насамперед, у складових елементах освіти, загальної та професійної підготовки; охорони здоров'я та розвитку культури. Це, своєю чергою, тісно пов'язано із забезпеченням якості життя та творчості, участю в управлінському процесі та організації дозвілля. **Отже, у глобальному масштабі здійснюється зміцнення підстав не тільки зростання рівня задоволення первинних матеріальних і духовних потреб, але й перенесення наголосу від соціально-демографічних до соціокультурних вимірів життя.**

Характер же вибіркості соціальної пам'яті кожного культурно-цивілізаційного світу багато в чому визначається людськими ціннісно-смісловими комплексами, що цементують колективне несвідоме і суспільну свідомість, убираючи в себе історичний досвід і соціальну спадщину глобального, регіональних та національного рівнів. Очевидно також, що жодна система цінностей уже не може розглядатися як єдино можлива для всього людства. Відповідно, необхідно переходити від звички до нав'язування/отримання глобальних стандартів, штампів і стереотипів у край різноманітних культурно-ціннісних світах до орієнтації на культивування кожним із них власних умов продуктивності і довготривалої стабільності життєдіяльності.

Водночас розвиток поділу та обміну праці пройшов низку етапів, кожному з яких відповідає своя модель **організації виробничого процесу**. Нині критичність ресурсу творчої діяльності для виживання та експансії будь-якого об'єкту (корпорації, держави) приводить до необхідності організації та розвитку громадянського діалогу та формалізації соціального партнерства, коли **«власник капіталу може вступати з таким творчим працівником у фактичну угоду про розділ частини прибутку, добиваючись підпорядкування творчої праці капіталу не на основі економічного примушення, а на основі компромісу»** [17, с. 438].

Адекватність рівню виробництва мотивованості та зацікавленості людини потребує її активної спі-

вучасті й у загальносуспільному Надпроекті, й у конкретному виробничому проекті. Причому для успішного досягнення цілей нового суспільного Проекту розвитку вкрай важливим є прогресивне вирішення протиріччя між творчою та споживчою ієрархіями цінностей у громадській думці суспільства, а також між різними векторами інтересів населення. Й особливо болісно це може сприйняти населення пострадянських країн, колись звичних до всеохоплюючої соціальної турботи, отже – патерналізму та етатизму. Це – проблема уваги та вираховування особливостей людського капіталу перехідного періоду. «Глобальне суспільство» як ціле стикається з новими викликами, що потребують професійних відповідей постіндустріального рівня. При цьому люди, які передусім цінують безпеку і краще працюють за наявності чітких указівок, будуть відчувати дискомфорт у постіндустріальному суспільстві.

Разом із тим «інформаційний вибух» (за висловом С. Лема) залишив суперечливі наслідки. Хоча інформація зрівнює користувачів, але диференціює доступ до неї. З одного боку, з'явився доступ до пластів найрізноманітнішої інформації, а з іншого – ускладнюється завдання виділення з інформаційних потоків потрібних відомостей. У результаті зростає обсяг «сірого шуму», а шукати інформацію, наприклад про відкриття, інколи дорожче, ніж винайти заново. У цілому «інформаційний вибух» не створює світу, вільного від небезпек. Навпаки, рух до постіндустріального суспільства викликає безліч додаткових труднощів та нових ускладнень, у тому числі у сфері управління працею. Трансформується порядок підготовки та прийняття рішень. На тлі цього налагодження виробничої демократії – не тільки додатковий організаційний ресурс, але й безальтернативний засіб досягнення продуктивної злагоди суспільства, формування ефективного соціально-політичного середовища та пом'якшення комплексу відносин відчуження.

Причому в момент форсованих змін (що оформлюється як особливий «перехідний період») під впливом як глобальних, так і регіонально-національних особливостей співрезонують риси різноякісних суспільних укладів, конкуренція серед яких здійснюється за правилами, що визначаються сукупним суб'єктом трансформацій. Вектор змін фіксується співвідношенням соціально-економічних форм та наявної матеріально-технічної бази виробництва у відтворенні кількісно-якісних характеристик людського чинника.

Активізація дій із входження до світової економіки на основах економічного лібералізму та підвищення зацікавленості транснаціональних корпорацій у всебічному впливі на співробітників ведуть до широкого застосування заходів із діапазону «корпоративного громадянства», «економіки участі», «виробничої демократії» тощо. Господарські ознаки нового етапу розвитку проявляються, наприклад, у формуванні безпрецедентної структури споживання, коли основними предметами попиту все частіше виступають «духовна їжа» та інформація, а також засоби її доставки, обробки та аналізу. В економічній структурі пріоритетного значення набувають сфера послуг (зокрема, інформаційних), а також індустрія дозвілля.

У балансі можливостей і небезпек, які актуалізуються асоціацією з Євросоюзом, одна з найважливіших переваг пов'язана з інтеграцією досвіду та використанням передових форм виробничої демократії, переформатуванням управлінсько-організаційних відносин у сфері праці [23–25].

Взагалі економічна демократія – необхідна умова демократії політичної, а вдосконалення виробничих відносин – суттєвий, навіть системостворюючий елемент економічної демократії. У відповідь на запит практики доцільно виділяти: за рівнем участі – демократію промислову (на одному підприємстві) та економічну (у галузі та всій економіці); за ступенем участі – співучасть (меншість представників персоналу в органах управління за дорадчого характеру повноважень), соуправління (рівне представництво і право вето), самоврядування (всі учасники виробництва беруть участь в управлінні); за формою участі – демократія пряма або непряма, опосередкована. Доцільно також розрізняти самоврядування у сфері власності, виробництва та під час вирішення соціально-побутових питань. В управлінні власністю виробнича демократія виявляється у визначенні профілю, асортименту та масштабів виробництва, співвідношення прибутку та собівартості, формуванні фондів, кадрових переміщеннях, контролі адміністрації; в управлінні виробництвом – у формі участі у вирішенні питань технології контролю, забезпечення ритмічності, впорядкування внутрішньовиробничих матеріальних потоків зберігання цінностей, досягнення трудової дисципліни; в управлінні соціальною сферою – шляхом корекції постійної і змінної частин заробітку, форм стимулювання, умов праці, екологічних вимог, соціально-побутової сфери – завдяки участі в розподілі житла, можливостей використання ресурсів відпочинку, охорони здоров'я, освіти, дитячих установ тощо.

До числа характерних особливостей нової світової економічної моделі слід віднести відому гуманізацію економіки та наголос на створенні умов розвитку та реалізації людського чинника [26–29]. Постглобалізм (у тому числі економічним) реактуалізуються дві провідні складові частини самоцінного культурно-цивілізаційного світу. По-перше, «якість і кількість людського матеріалу». По-друге, характер «культурного шару». Для забезпечення реалізації та збільшення як першого, так і другого визначальним стає баланс між природою Надпроекту, здійснюваного культурно-цивілізаційним світом, і можливістю реалізації сутнісних сил людини, додаткові можливості та умови для яких розкриваються парадигмальними трансформаціями [30–32].

Висновки. Стан людського чинника – не тільки важлива складова частина конкурентоспроможності конкретного виробничого вузла та загальносуспільного Надпроекту культурно-цивілізаційного світу, але й характеристика досягнень ойкумени як цілої. Отже, гуманізація виробничих відносин є як передумовою розвитку, так і його наслідком, рівень яких фіксується парадигмальними змінами.

Причому в момент форсованих змін під впливом як глобальних, так і регіонально-національних особливостей співрезонують риси різноякісних суспільних укладів, конкуренція серед яких здійснюється за правилами, що визначаються сукупним суб'єктом трансформацій. Вектор змін фіксується співвідношенням соціально-економічних форм та наявної матеріально-технічної бази виробництва у відтворенні кількісно-якісних характеристик людського чинника.

У цьому контексті спалахи етноцентризму, трайбалізму і зв'язані з ними спроби домогтися панування кланових інтересів, перенесення тяжкості трансформацій на найбільш економічно

вразливі верстви населення і в процесі цього розлюднення суспільства – ознаки непрофесіоналізму менеджменту і домінування індивідуального і групового егоїзму над корінними суспільними інтересами. І вже зовсім неприпустимі свавілля і насильство груп, що бажають використовувати суспільне багатство і владу в вузькокорисливих цілях, спроби прийняття на себе зовсім не альтруїстами прерогатив державних структур (наприклад, судової гілки влади), ігнорування ними

процедур (зокрема, нормативно-процесуальних) і прав опонентів.

Продовження вивчення динаміки ролі людського (суб'єктивного, особистого тощо) чинника/капіталу в економічному розвитку суспільства та оптимізації організаційно-управлінських відносин відповідно до вимог постіндустріального рівня виробництва орієнтує на послідовне введення в аналіз соціокультурного аспекту економічної сталості культурно-цивілізаційного світу.

Список літератури:

1. Грінберг Р. Інституційні уроки ринкових трансформацій / Р. Грінберг // Економіка України. – 2011. – № 1. – С. 27–37.
2. Малков Л. Некоторые черты «новой экономики»: взгляд с близкого расстояния / Л. Малков // Мировая экономика и международные отношения. – 2001. – № 12. – С. 16–20.
3. Sakaiya T. The Knowledge-Value Revolution or a History of the Future / T. Sakaiya. – Tokyo ; N. Y. : Kodansha America, 1991. – 379 p.
4. Чечель О.М. Генезис теорій людського потенціалу / О.М. Чечель // Економіка та держава. – 2010. – № 2. – С.111–114.
5. Шедяков В.Є. Стан людського капіталу та вирішення завдань розвитку країни / В.Є. Шедяков // Політологічний вісник. – 2011. – Вип. 58. – С. 102–113.
6. Соболева И.В. Человеческий потенциал российской экономики. Проблема сохранения и развития / И.В. Соболева. – М. : Наука, 2007. – 281 с.
7. Ушенко Н.В. Людський капітал: регуляторні механізми відтворення / Н.В. Ушенко. – Донецьк : Юго-Восток, 2008. – 287 с.
8. Schultz T. Investment in Human Capital / T. Schultz. – N. Y. : Attach, 1971. – 360 p.
9. Шедяков В.Е. Человеческий фактор социального производства: сущностные силы, формы развития, стимулирование / В.Е. Шедяков. – Х., 1989. – 56 с. – Деп. в ИНИОН АН СССР 19.07.89, № 38909 // Новая советская литература по общественным наукам. Экономика. – 1990. – № 1.
10. Панасенкова Т.В. Человеческий капитал как условие прогрессивного развития постиндустриального общества / Т.В. Панасенкова // Роль науки в развитии социума: теоретические и практические аспекты : матер. XXI Междунар. науч.-практ. конф. // Ежемесячный научный журнал. – 2016. – № 5 (21). – Ч. 2. – С. 49–50.
11. Близнюк В.В. Людський капітал як фактор економічного розвитку (еволюція методологічних підходів та сучасність) / В.В. Близнюк // Економіка і прогнозування. – 2005. – № 2. – С. 64–78.
12. Вереникин А.О. Человеческий капитал: концептуальные основания и особенности проявления / А.О. Вереникин // США–Канада: экономика, политика, культура. – 2005. – № 3. – С. 85–100.
13. Лиотар Ж.-Ф. Состояние постмодерна / Ж.-Ф. Лиотар. – М. : Институт экспериментальной социологии ; СПб. : Алетейя, 1998. – 160 с.
14. Римашевская Н.М. Качество человеческого потенциала России как стратегическая цель / Н.М. Римашевская // Народонаселение. – 2004. – № 3. – С. 17–27.
15. Грішнова О.А. Людський капітал України: стан, проблеми, перспективи відтворення / О.А. Грішнова, В.Є. Шедяков, В.М. Лич. – К. : КНУБА, 2009. – 235 с.
16. Людський розвиток регіонів України: аналіз та прогноз / За ред. Е.М. Лібанової. – К. : Ін-т демографії та соціальних досліджень НАН України, 2007. – 328 с.
17. Бузгалин А.В. Пределы капитала: методология и онтология / А.В. Бузгалин, А.И. Колганов. – М. : Культурная революция, 2009. – 680 с.
18. Казарян М.А. Понятие, сущность, сфера реализации человеческого капитала / М.А. Казарян // Экономические науки. – 2009. – № 4. – С. 64–66.
19. Верхоглядова Н.І. Людський капітал і показники економічного зростання / Н.І. Верхоглядова // Економіка та держава. – 2007. – № 1. – С. 84–86.
20. Егорова С.В. Человеческий потенциал как ядро экономики страны /С.В. Егорова, В.А. Егоров // Национальная безопасность: стратегические приоритеты и система обеспечения : матер. Междунар. научно-практ. конф. – Пермь, 2016. – С. 462–542.
21. Шедяков В.Е. Человеческий фактор трансформаций и трансформации человеческого фактора / В.Е. Шедяков // Трансформационные процессы национальной экономики: проблемы и перспективы развития: сб. науч. ст. – Днепропетровск, 2014. – Ч. 2. – С. 204–214.
22. Кульбарисова Е.А. Экономическая сущность развития человеческого капитала / Е.А. Кульбарисова // Проблемы инновационного развития территории: междисциплинарный подход : материалы Всероссийской с международным участием научно-практ. конф. – Пермь, 2012. – Ч. 1. – С. 396–421.
23. Дигилина О.Б. Человеческий капитал в системе трудовых отношений / О.Б. Дигилина. – М. : Маркетинг, 2003. – 230 с.
24. Шедяков В.Є. Трансформації відчуження праці в контексті розвитку виробничої демократії / В.Є. Шедяков // Формування ринкових відносин в Україні. – 2014. – № 10(161). – С. 152–159.
25. Шедяков В.Е. Человеческий фактор: раскрытие и развитие творческой активности в формах отчуждения / В.Е. Шедяков // Новая парадигма. – 2014. – Вип. 120. – С. 96–113.
26. Кун Т. Структура научных революций / Т. Кун. – М. : Прогресс, 1977. – 300 с.
27. Гусаров Ю.В. Управление: динамика неравновесности / Ю.В. Гусаров. – М. : Экономика, 2003. – 382 с.
28. Шедяков В.Е. Субъектность общественных трансформаций и формирование их вектора и результатов / В.Е. Шедяков // Актуальные проблемы философии та соціології. – 2016. – Вип. 12. – С. 148–152.
29. Шедяков В.Є. Можливості рефлексивної модернізації: роль соціальної організації людського капіталу в запобіганні ризиків розвитку / В.Є. Шедяков // Політологічний вісник. – 2012. – Вип. 60. – С. 260–271.
30. Добрынин А.И. Человеческий капитал в транзитивной экономике: Формирование, оценка, эффективность использования / А.И. Добрынин, С.А. Дятлов, Е.Д. Цыренова. – СПб. : Наука, 1999. – 309 с.
31. Нагорна Л.В. Сучасний стан розвитку людського капіталу в Україні / Л.В. Нагорна // Вісник Одеського національного ун-ту. Сер. «Економіка». – 2015. – Т. 20. – Вип. 2/2. – С. 8–11.
32. Дикань В.В. Дослідження людського потенціалу як фактору забезпечення сталого економічного розвитку України / В.В. Дикань // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер. «Економіка і менеджмент». – 2015. – Вип. 10. – С. 212–216.

Шедяков В. Е.

кандидат экономических наук, доктор социологических наук,
независимый исследователь (г. Киев)

**ЧЕЛОВЕЧЕСКИЙ ФАКТОР ТРАНСФОРМАЦИОННОГО ПЕРИОДА:
ИЗМЕНЕНИЯ СУЩНОСТИ И ФОРМ**

Резюме

Человеческий фактор экономической жизни общества рассматривается в контексте глобальных, региональных и национальных экономических динамик. С точки зрения особенностей переходного периода изучаются трансформации сущности и форм человеческого фактора. В этом контексте анализируются связи изменений в производственных отношениях постиндустриального типа и требования к эффективному управлению в различных секторах экономики.

Ключевые слова: человеческий фактор, человеческий капитал, производственные отношения, управление.

Shedyakov V. E.

Doctor of Sociological Sciences, Candidate of Economic Sciences,
Independent Researcher (Kyiv)

**HUMAN FACTOR OF TRANSFORMATION PERIOD:
CHANGES OF THE NATURE AND FORMS**

Summary

Human factor of economic life of society is considered in the context of global, regional and national economic dynamics. Transformations of the nature and forms of human factor are studied from the point of view of the specialities of the transition period. In this context, the connections between changes in the production relations and post-industrial requirements for effective management in various sectors of the economy are analysed.

Keywords: human factor, human capital, industrial relations, management.